

Түбүндө
Библиотеканын
А. С. Пушкин

Солун 1925
Чылдын
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫН

№ 22 (14996)

1993 чылдын февраль 4, четверг

Солунга ат салган сагы 22.00.

Сахар өртөз 4 рубль.

Тыва Республиканың Президент

тизи Ш. Д. Ооржакка, көдөз

ажыл-агый сайыды В. О. Оюнга

ДАМЧЫЫР ЧУГАА БЕ АЗЫ...?

Бис, бөлүк малчынар, республиканың № 2 чылды эмнедир эмнегизде эмнедир чыдыр бис. Эмнедир турарымыстын байдалы-да, боттарымыстын даа чугалаажып орап-дыр бис. Аарымыс диагностика, эмчилериниң өмнөп турарын, даа алгаш түшөп көөрүбүскө, барык кижилер бугурунуу аарык чыгыс аай болур чүве-дир: улуг-хырынның оолганнаарлары, кол-бут чүстөрүнүн хоочураан аарылары, кижиниң шөбүндүгүн, баарыны өт ханынмын, бүрүктөрүнүн ийи-бүрү аарылары, нера системазынын баксырап аарылары, үрөк-дамыр болгаш хан ба-зымыкынын аарылары болур-дур. Бо-ла бугу аарылардан аарып, килчиректешип чорудуу улус-тур бис. Бичап кээрге, малчы кижиниң, чүгө-лө малчы эмес көдөзө турт-пай, ажалдап чорудуу кайдыг-даа ичинин, кыштың соогу-даа, чынын ийи-даа, хүндү өртөзү, дүндүп оройи дивейи аары-дыш деп чүве көрбөйп нормазымын уржуундан, бугу организмниң барык сөзү кире хуузу кадык эмес болган дээринге бүүрөп тур бис.

Бугу республиканың көдөз ажал-ишчилеринин мурнадан хүндүтүп Президент Шерип-оол Динжинович, хүндүтүп сайыт Вадим Ормболович сикерген удуу-биле, дээрлик болза, амгы үеде малчылар эмнегиз деп алап турарымыс № 2 эмнегиз, сикер ийи көдөз ажал-ишчилерин ажал, амдыралдык кончук эки билер болганнаар-биле, көдөз ишчилерге совхоз-тар, фермер-тарачын ажал-агыйлар, Көдөз ажал-агый министрствозу катгымыс алгаш хуужууду салып алып аргазын дилеп тыварын өөрө-нөп көрө калдык деп ийде-гип, дилеп олар бис. Бир эмес ажал-агый херек болза, боттарымыс шааыс-биле дуула-жырып аазап тур бис.

Бо эмнегизде бисти өмнөп турар эмчилериниң шыдар шаа-биле эмнеп, сагыш хооп турарлар. Оларга удуу-биле өөрүп четтергенниң илере-дир-дир бис. Хомудалымыс — дыйлымыс билишпезинис. Би-чазла-даа дил билер ажал-агый чугалаажып ап, эмнедир, амчилериниң ажи-буянын көрүп тур бис.

Бисти дүвүредип турар ай-тырмы болза, амгы бо рынок экономиказынын үезинде, өрт-тегтериниң калчалыг өзүп ту-рары-биле кады өм-тан өртө-зү ишчилерин ажалдап ап тур-рар шалымыстын аргажык өвөжүнүн чөгөнип, бо эмне-дир калдыг-бир кижилер хуужу-дун алгаш бээр чүве болза, (дамчыыр чугаадан билип турарымыс болза, «Кая-Хема,

Херемма ОЙДУП.
Тес-Хемде «О-Шына» совхозунун малчыны.

зоотехник, алды мал эмчилер-диз, өскөдө кижилер бис. Оларда доктаамал үш авто-машинаны бижиткен. Оод-биле кады ажалчыларын ба-за ал чоруп турар.

Оларда баа ай саанында аш-шөгөргөтти санап берип кол-гөн. Ол хиреде малдык бажы өзөр тууду, чылдык-ла кы-зырлык орап, чүгө ийдегил? Чамдык кижилер артык мал-чымысты артыктарга уделестер-дир дилеп чугалаар үндүр-дүр турар боу берген. Бо коругучуе оор-суктуз үеде дем-чек кижилер мал уезиш ал-ган, бут кырынга каян хо-ноуп үнерип совхоз тургаш-дегил? Бүдүн бригада билин 50.60 баш чедир бола малды үзе сурдуруп аар-дыр бис. Кургунне, урутлар албан чө-рөсүнө, эгт, сүтү шаш чык-болаш берип эгээр бис. Бо бүгүнү бөгүнү байдалымыс-биле санап көрө болза эки-дир ийиң. Бичангы кижилер бугу-диз коллективтиң арга-даа ажал-агый-биле болза, мал, хаван, дөгаа тууду, тарая тарып терге, шаныктыг эгт-тар-биле кызымак ажалдаар болзусса, бай чурттан бо-лудуруп аргазы бар деп бо-даар мен.

Арбай.оол КАНЧЫЫР.

Коллегия хуралындан

ЭРГЕ-ХООЙЛУ-БИЛЕ КИЖИЛЕРНИ КАМГАЛААР ДЭЭШ

Кандыг-даа айтырмын кая-даа чуга-лажи бээрге, анаа бистин ийдег-ла чарам эмес амдыралдымыс ала-чайгаар көрүнчү-кестүп келир чүве-ле болай. Бичангы хойлу-дурум салгалымын хайгаарлар организмни хураа-сугаазымын амдыралды хөлөгөш болгаш хөгүлү эмес талаа-ры карака чурттугун келир. Эрткен не-дөлдө республика прокуратуразынын кат-ганынын 87 ажалдакчы-ларынды 45.6 хуу боттары-нын албан-хүлээгелеринге бир дугаар чыа ажалдаан, нетек-чилерин 80 хуузу, прокурор-

ШЕВЕРЛЕКЧИЛЕР

ЧУРУКТА: Кызыл хоорай-ны тууг ажалы кылар ше-верлекчилери Лала Сарыгал, Зина Куулар дадан дээр-лээр комбинаттың нити чур-тала бажынының өрөөдери-ге шеверле кылырын доозу-кан. Зоя Донгактын брига-да бо шеверлекчилер Тыва-ның найсылдында хой-хой бажыныны ажилгага кир-ген.

Онлар ОХЕМЧИТИН фотоу.

**БОЛУУШКУННАР,
ФАКТЫЛАР,
ИНФОРМАЦИЯЛАР**

БИРГИ СЕССИЯДА

Тыва Республиканың Дээди Советинин Даргазы К. А. Бичедей болгаш өске-даа ха-риятсалгалыг аштер дугун чаа тургустунган Чед-Хөл райони-нун Элөгес болгаш Чал-Кежин суурларын чурттакчылары-биле ужуражылдарже эгт-тангынаар.

МААДЫРЛЫГ ЧОРУК

Кызыл хоорайның чурттакчы И. А. Блумберг бо чыл-дың январь 28-те бажынынга тургаш, Солнечная кудумчузи-да 52 дугаар бажынынын верандазында өрт болу бергени диний сал-ла инаар маннан болган. Оң бажына кирген бо-ла — ол бажына бо үеде ийи бичин оол артар болган!

В. ДЕМИН.
Хоорайны өрт камгалаа-черинын улуг инженери.

«ДАЛАЙ» ДЕП АТ КОЛДАВЫШААН

Дагаа чылымын баштайгы айында Кызыл хоорайны ХБАБ чериден 32 өс-бүзе ба-дылажыны дугайында хе-решилелерин алганар. Ол-ла үеде 24 өс-бүзе чара бадмлаш-каныар.

(Бистин корр.)

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫН АГРОУЛЕТПУР КОМПЛЕКИЗИНГЕ САҢ-ХӨӨ ДЕТКИМЧЕЗИНИН ОНЗА ХЕМЧЕГЛЕРИНИН ДУГАЙЫНДА

Россия Федерациязының Министрлер Чөвүлелиниң—Чазааның ДОКТААЛАРЫ

Көдөзүнн бараан бүдүрүкчү-дериниң сап-хөө байдалын бы-жыктырып экинжер болгаш агроулетпур комплекзиниң бүдүрүкчелериниң быжыг туруштук ажалдарын хандыр сорулга-биле Россия Федера-циязынын Министрлер Чөвүле-линиң — Чазаанын доктаады-ры болза:

1. Федерация бюджетиниң күсели-биле ақшалаандарын боттандырап объектилер та-лазы-биле капитал туудуңу күөсетинген хемчээлдери дээш агроулетпур комплекзиниң бүдүрүкчелерине база органи-зацияларына өрөм төлөөр дугайында айтыртып Россия Федерациязынын Экономика министрствозу болгаш Россия Федерациязынын Саң министрствозу Россия Федерациязы-нын Көдөз ажал-агый министрствозу-биле демнежи алгаш, 1992 чыл-ды түшөөдериңиз аугаар сай-гарып көр болгаш ук чарыг-далдарын эгдир дугайында санаан Россия Федерациязы-нын Министрлер Чөвүлелиниң — Чазаанга бир ай хуусаа иштинде кирип келир.

2. Керээге үндөйлөп күрүнө курлавырларыңиз сайгарып кирир мал ажалының про-дукцияны күсели-биле ақша-репелерини күсели-биле ақша-репелериниң 1993 чылда хө-вөз артыгар болгаш көдөзүнн бараан бүдүрүкчелериниң ка-рыгдалдарына 50 хуузу дуга-ларын апаа кириштирер.

Россия Федерациязынын Кө-дөз ажал-агый министрствозу, Россия Федерациязынын Саң министрствозу болгаш Россия Федерациязынын Өрт-тектер талазы-биле комитеди дараазында чүүдөдери боттанды-рар.

Бир тонна мал продукция-зынга немей ақша бээрини хемчээлдери болгаш оларны төлөп бээр чурумун бир ай хуусаа иштинде тодаргайлап доктадыр, немелде ақшалаан-дырышкын болза ол про-дукцияны күрүнө курлавырлар садырынга база ою бүдүр хемчээлдери көвүдөдирине ийдеги бээр журулуг.

Көдөзүнн бараан бүдүрүкчү-леринге немелде ақша бээриниң практикасында көдөз ажал-агый продукциянын кол хевирлерини магадыл-тынган (камагалаттыган) өрт-тектери тургузугуна 1993 чылда чоорту шлчириниң, немей ақша бээриниң нити хем-чээлин чоорту кызыраларын чуртунун дугайында саала-ларын 2 ай хуусаа иштинде Рос-сия Федерациязынын Министр-лер Чөвүлелинге — Чазаанга кирип келир.

«Сылдысчыгаш» 3 харлаан БАЙЫРАЛАГА. КЕЛИҢЕР!

Үенин маңының дүргөни! Сактырмыга, республиканың каттап тургустунган уру-лар солуну «Сылдысчыгаштың» баштай-гы номери дугун чаа чырыкче үнүп, ном-чукчуларыңа бараан болган шыкшан.

Александр ШОУН.
«Сылдысчыгаш» солунун редактору.

3. Колхозтарын, совхозтар-нын болгаш көдөз ажал-агый-ның өске-даа бүдүрүкчелери-ни балансында чуртталга фондузун болгаш социал адыр-ның объектилерин чылдырын-га ажилгаар суугуга одаар чүүдүңү, мазуттун, хөмүр-даш-тын, газтын, чылдылгала эне-ригизиниң өртөзүнн 50 хуузу хемчээлдиг эгидилгени бээрин бюджет ақша-хөрөнгелериниң күсели-биле 1993 чылдын ода-га сезонунда доктаадыр.

4. Россия Федерациязынын Саң министрствозу Россия Федерациязынын Көдөз ажал-агый министрствозу-биле, Рос-сия Федерациязынын Төп бан-кызы-биле, Россия Федерация-зынын составында республика-ларын чазактары, крайларын, областтарын, автономунт тургузууларынын күсөтүн эрге-чатыралыңиз органиязы-биле демнежи алгаш, кандашкын-га болгаш бойдустун өске-даа халаттарына таварышкан кө-дөз ажал-агый бүдүрүкчелери-ниң банкыга эгидин шыдавайы барган чөвүлелерин төлөөр хуусаанын 1993 чылдын де-кабрь 1-ге чедир уздыр дугайы-нда айтыртып чугалаажып көр болгаш шиптирээр.

Россия Федерациязынын Саң министрствозу Россия Федера-циязынын Төп банкынын киржилгени-биле хуусаанын узаткан чингелделги чөвүлере-ге болгаш мал чөмөриин са-дып алып кылдыр берген чө-дөлдерге хамаарыштыр немелде хуу телеринде илгалдарын дуга-ларынга Россия Федера-циязынын Төп банкынын ордаларынын чамдызын до-ктууларын бюджеттиң дам-чыгыр ажилгаар дугайында саяалдарын Россия Федерация-зынын Дээди Советиниң кирип кылдыр белеткээр.

5. 1992 чылда кандашкын-га болгаш бойдустун өске-даа халаттарына таварышкан кө-дөзүнн бараан бүдүрүкчелери-ниң өске-даа ажал-агыйлардан мал чөмөриин өсөртүп алырын-га үндүргөн чарыгдалдарын 50 хуу хемчээлдиг эгидини-нин бээрин федералдыг бюд-жеттин ақша-хөрөнгелериниң күсели-биле 1993 чылдын ян-варь 1-ден июнь 1-ге чедир үеде доктаадыр.

6. Россия Федерациязынын Саң министрствозу Россия Федерациязынын Төп банкызы-биле демнежи алгаш, колхоз-тарга, совхозтарга, тарачын (фермер) ажал-агыйларга бо-лгаш агроулетпур комплекзини өске-даа бүдүрүкчелерини чингелдеп тускай чөвүлү-гүнүм ажилгаар дугайында са-наалдарын Россия Федерация-зынын Дээди Советиниң кири-лер дугайында айтыртып кө-дөз ажал-агый продукцияны бүдүрүгенин чингелдеп чөвүл-тисырынга хамаарыштыр шиптирээр, Россия Федера-

циязынын Төп банкынын ордаларынын чамдызын кү-сели-биле хуу ставкаларында алгалды федералдыг бюджет-тен дугаар.

7. Көдөз ажал-агый культу-раларынын тарылгалыга арга-ховање керээдери чарар кө-дөзүнн бараан бүдүрүкчүле-ринге деткимче болдуруп, стра-хование төлөгелеринин 50 хуузу федералдыг бюджеттин күсели-биле онзагай хемчег кылдыр дугаарын 1993 чыл-да доктаадыр.

8. Россия Федерациязынын Көдөз ажал-агый министрствозу, Россия Федерациязынын Экономика министрствозу Статистика талазы-биле күрүнө комитеди-биле демнежи ал-гаш, көдөз ажал-агый про-дукциянын болгаш көдөз ажал-агый продукциянын өрткөртүрү-дүзү ажал-агый өске адыр-лар-биле салдылажыр үеде ийи болуруп сагыр талазы-биле хемчегелерин 3 ийи шипте хуу-саада ажалдап кылар, эрге-жок чугула болганда, сана-ларын Россия Федерациязы-нын Министрлер Чөвүлелинге — Чазаанга кирип келир.

9. Минералдыг чөмүшчиди-гелерин болгаш үнүш камга-лаар, химиктиг чүүлелерин са-дып алырынга колхозтарын, совхозтарын, тарачын (фер-мер) ажал-агыйларын чарыг-далдарын 30 хуу хемчээлин федералдыг бюджеттин күсели-биле 1993 чылда дугаары онзагай хемчег кылдыр до-ктаадыр.

Россия Федерациязынын Кө-дөз ажал-агый министрствозу Россия Федерациязынын Саң министрствозу болгаш Россия Федерациязынын Экономика министрствозу өңчү хевирле-ринден хамаарыла чокка бү-жүдүн оларын сайгарган продукциянын (кылган ажалдарын, ачы-дуза чедир-генини) өртөзүнн 3 хуузу че-дир тодаргай сорулгазын чыл-ды-биле көдөз ажал-агый сап-хөө талазы-биле деткириңиз бюджеттен дашкаар тускай фондузун тургузар Россия Федерация-зынын Дээди Советиниң кири-релер-биле бир ай хуусаа иш-тинде белеткээр, абыттыган түнүк ук продукцияны бот-үнезине кириштирер.

Россия Федерациязынын Министрлер Чөвүлелиниң — Чазаанга Даргазы В. ЧЕНОМЫДИН.

ДЕТКИИР БООР ДЕП БОДААН БИС

Рынок экономиканын үзүлгөсү болуп калды. Союздун өңдүрүшү менен, январь 24-те союздун төлөөсүнүн чарга, автоматизацияны кооперативтерге кайра Улуу улуу ишканаларына бериле. «Деткир» үчүрү да артык. Кызматкерлерге түрүчү «Нина» бар, ошол-бис ажилдаар сиздер деп чыга албаган. Кооператив район маңгыраанын коллективинде бүртүккө чыгып, биз ажилдаар бис? Шыда, айтыртыңиз, аялдуу тургустун. Машина-тракторуну артык—10 машинаны, 8 тракторуну ассоциацияда артырып алган бис деп карым берген чүе. Шыныгер, маржымын, даз турган черлерине бар. Ош бир «КамАЗ» «ЗИЛ» 130, бир бортовой «УАЗ» берген, ол-ла деп түшүнө үндүргөн. МТМ бисе автопарктан катташкан кооператив 2 шимең турар. 2 шимеңес (септелгес), бир «Т-150» деп тракторлук. Шыда, байдалдык турда канчаар чүк сөөртүп, аялдуу асирөө кооператив дээр? Ассоциацияны (катты.

ШЫН ОРУКТУ ТЫВАР

○ совхозтар: бөгүнгү байдал ○

Барым-Хемчик районун совхозтары эртең чылым эки түшкөндө чедип албаан. Чоңу, ажил-ишчилерин рынок үчүрүнө негелдигине дүштүр азыратар хире орулга алдымаан. Мал ажалынын продукция туручу куду, малдын баш саагы чыдаан чыче казырын келген. Чер талаа-биле ажилда, түшкөндө баса кижилерин өртүтүп хире чүе чок, мал чени чедир алдымаан, белеткетишсең, совхозтар үчүрүнө чедип хандартымаан дээрин чыгааларга-ла, байдал канаттык деп чүе илден алар. Ош уламандан амырап-чурттарынын моон сонгары, байдалы нарыдаан келди, совхозтар күрүчкө хай чызын алган бооп турар. Оларын күрүчө мурунча өлөң — 52 млн. рубль четкен. Чеже чедипер, өрөдөнөр, ам чыдан бербетсэн, ап-даа ала, эгидери берге апарган. Мындай байдалдын, бо бүгүңүчү чыдааган, дөзү байдал, чүдө деп айтыртып кайгар чыгаажок тургустуну келди. Аялдуу хамы боошун: тапташкын чыдааганда кижилерин азырадыккы хөңгө өрөтүп, чачыгып калганда, дерин үндүр ажилдаар кижилерин чок боон турары, хари-даа күрүчө өмчүзүңү кымын-даа эвес деп бергеннин түшөөн эвес деп бе. Ычангаш хевирин өскөрткөн чыгыла болу берген чыгаажок. Карыгалык ажил-агыларын ажил-агылык илдеп келди, хевирин илдеп ал, боттары бот-башкарылган, хандартынып шыдаар кылдыр ажилдааны деп сагындурган, айтыртып чыгаар тургустуну келген бо болду ийи. Шаада араатарын күш-биле колхозташтырып, ош соода совхозташтырып, сүтүрүп байдалга чурттангыне кирип, араат ажил-агылык үе кирип каанында улуг буруу, чыгары бар-ла хари.

1991 чылдын декабрь 27-де Россиянын Президентин Б. Ельцин 323 дугаар Чарлык үндүрдү. Мында малаң кырылгалык колду совхозтар боттарынын статус, хоюдуларын хулап ал, үстүндө хамаарылгалык организацыйа чыгаан. Чыгыс районда келген ийи чагаан номуудунар. Редакция олар чыгыс угда келбэн, сүрүштү алган бис. Чыгыс райондан ол-ла темага ийи чагаа боорга, катый парлаптарды деп көргөнгө ол. Автордарын чүңү чыгааларынын номуудаусу. Уул-ла коргуну чүе чогуң өскөргөн боор силер. Чүе? Совхозтарда эде организацыйанын чоруп турарын билди бис. Чаа чүе кижилерин хамаарылгалын билдир-ле болгрой бис, анга-амык болуп, айтыртылар тургустуну, маргалаа-даа үңүп болур. Санал-онадды, бодалдарын хөй азылгы болуру коргуну эвес, чыгыс аай, шын түшүңгө кээринин бир оруу кылдыр ош көөр алар. Ычангаш «Деткир» кооператив бисе совхоз, орай эвес-тур, аялдуу-бантанын турар чүе болаганда, калды деминг ажилдарынын аргаларын дугуржуп ал, ийи талага ажиттык болуру чыгаан чедип аптар-ла боорлар деп иделгелде артымыс.

Кызыл хоорайнын уруулар албан черлери чурталга кыраалдарынын шунтуула бар. Оларын араанда уш-дөзү кайт-даа, чыгыс кайт ыкштан кылган өрү хевирин бажынарды-даа бар. Ол бүгү орай-сава чыштар дөш бистин сагыс салдыкчымын аял-деди-дир. Бо улуу хоорайнын Кочетов кудумчуунада хөй өрөздөк, чыгыс кайт ыкш бажында уш дугаарык ясли-садче өрөт-кежэе чаштарын четкен ада-келер шуужар. Билерлер бо дштанш, ойнал-хөг-түрүр бар.

Сөс бээрин диледим

жымшкынын баштаар черинде мича хөй штаттын, мича-ла хөй техникадын, черин, колдан сарымталымын, комбайн-нарын херэе чүе? Ычан чө, кирге, ол баштаар чер эвес, чыгыс совхоз болган шыдамыс. Мал ажилдык «Малчы» деп кооператив тургустунга-дыр, ол сарымтал, чыгыс аялдуу турар ужурут. Машина, техника «Деткир» кооперативине чыгыс чөе мөөн турар, шимең-пэрэни-даа илдеп турган. Эске кооперативтер-биле чаргап керэе, баураар ажилдык бугуручуулар, дем-биле кылдыр. Кооперативтерге үе берген ийи. Бир техника-биле кайдыр улуг ажил, дар кылдынар болу. Олар оошүе чөе чадагын турар, ассоциация артыртып алган техника, казын ажилдадыкшык, кооперативтерин аяр саындаан ах, ша-төргөн кирип ал, оларын бут ырынга тургузар хамаан-чөк, хооураалык болуру хире байдал бар. Мындай азылгы болдууру турар чүдүлгөри шын эвес деп билги турар бис. Тургустуну келген кооперативтерин хооурааларын бола-ылар, хари дептир тууду, шактыктык туруп бээрте, талты ажил-херек-даа ош үңөр чүе бе? Ол-бо деп маржым турбайл, кым кымыг-даа шактык болбайл, ажилдаар ужурулу үчүр-түр бис.

1991 чылдын декабрь 27-де Россиянын Президентин Б. Ельцин 323 дугаар Чарлык үндүрдү. Мында малаң кырылгалык колду совхозтар боттарынын статус, хоюдуларын хулап ал, үстүндө хамаарылгалык организацыйа чыгаан. Чыгыс районда келген ийи чагаан номуудунар. Редакция олар чыгыс угда келбэн, сүрүштү алган бис. Чыгыс райондан ол-ла темага ийи чагаа боорга, катый парлаптарды деп көргөнгө ол. Автордарын чүңү чыгааларынын номуудаусу. Уул-ла коргуну чүе чогуң өскөргөн боор силер. Чүе? Совхозтарда эде организацыйанын чоруп турарын билди бис. Чаа чүе кижилерин хамаарылгалын билдир-ле болгрой бис, анга-амык болуп, айтыртылар тургустуну, маргалаа-даа үңүп болур. Санал-онадды, бодалдарын хөй азылгы болуру коргуну эвес, чыгыс аай, шын түшүңгө кээринин бир оруу кылдыр ош көөр алар. Ычангаш «Деткир» кооператив бисе совхоз, орай эвес-тур, аялдуу-бантанын турар чүе болаганда, калды деминг ажилдарынын аргаларын дугуржуп ал, ийи талага ажиттык болуру чыгаан чедип аптар-ла боорлар деп иделгелде артымыс.

Бистин республиканын совхозтарынын мурунда моон сонгар кайра ажилдаан, чуртаарыма, ажилдык кандыг хевирин шилип алаа экил деп айтырты тургустуну келди. Ол талаа-биле чүр боон турарын, канчаар шимтеп турарынын солуга бижип, санал-онал бодалдарынын солугу көрүсөр.

МАТЕРИАЛДЫГ ДУЗА ХЕРЕК

Уе болгаш уруулар албан черлери

Уруулар албан черлеринин байдалы-биле таныжар дээш, Кызыл хоорайнын 19 дугаар уруулар садныга чөе бердим. Амыс рынок экономикаын шидишиканын бергедери бистин келди үеи салгаалары-ныстын эге амырдыгы кайды салдарын чедип турарын билди алыксаанын ол. Уруулар бажынын даштында кезек чаштар бажымын-биле агаар-лап, ойноп-хөгөңү турлар. Аларын келип алганы иди-хевин чыгыс, аршы-шары өрүшкүдөн болгаш сооктан кыза бергилден болду. Ош уруулар саднын бажынын ишти-биле кысык таныжа кааптымыс. Уруулар бөлүк аай-биле хувааттыган болган аны-шыл өрөздөрдү. Бир өрөздө кире бээримге, кижиздик бажы чаштарга тоол номул берип олур. Чаштарын сагыш-сеткили тоол ораныче кыра берген» — димин олурчулар боорга, оларын кай-чоругуна шактык алас дээш, бугу, дөзү үңөр бердим. Бир өрөздөн баккаларым, шору аялгы-гаалар чаштар аны дил өрөңү турары — хари-даа мелегил байдал болбайл аан. Суд эрге-чагыргы кымдан-даа чүңү-биле даа хамаарылга чок болуру ужурут.

ЭРГЕ-ХОЙЛУ-БИЛЕ КИЖИЛЕРНИ КАМГАЛААР ДЭЭШ

көрдүгөн уе-хууааны херек-ке албай турар. Күрүчө малаң олоолорунун, чидеринин сагы өзүп турар, чыгыс Бай-Тагга районун чыккесе алырга, ош камгалан ап чадаан каан мал-малындаан кол-гарап бир миллион рубль, эвес ажа берген. Чидерин калдыктын оруну тургустуну деп негелде четче күсүстөтүшөй.

Идет, эртең чылым бо талаа-биле республика нары-саламыга кайы хире хөй шимең үңүп турганын номуучулар үтүпөөн боор. Бөдүңү кижи бодан көргө, шына-ла, чөңтү эвес: чурттар чөре бергедешип турар, чамдык улустун квартиралары эш турар, а ээлери Саян артында бажы-багаат садып алган азы чок-ла болза, хоорайда 2-3 бажынын чадааң. Ынчалза-даа хоюдулаа көрдүңгө-ни-биле кижилерин чурттан олдуру ара-саанында кымын-даа дээр эргези чок. Чамдык улус бажын чөкөткөн шимте көрдүгөн хөдөзөңинге шыдаан алгаш, хөдүн эрттирип, бажы чөктөр интилетин аялдын эртинга чаштыны алган, бугулу чүрүм үрөп турганы баа бар. Хоюлу-дүрүмүн сагылазын прокуратура ажилдачылары негээр ужурут, ба дээрге оларын, бо аялдуу-биле чыгааларга, хевирин-даа бо талаа-биле кезек чыгары бергедешип чоруктар турган, шына-ла-даа хоюлу-дүрүм, кижилерин конституцус эргелери тилээр алар. Мындай эвесе долу анырты болганы ол.

Кем-херек үлгүдешкиниери «аынысы» турар алгарын бут-интинин дүрөлдөрү аны от-турбаар арга чок — дика хөй үлгүдешки керектерин 30 хар чүдөзүн амыртып кылды турар. Херезжөн кижилер баа кыс уруулар бо статистикаке кирип турар алгарын хари-даа коргуну турар. Кайнаар бар чыдар улус боор бис? Ажи-тооусу, херезжөн кижилерине кем-херек үлгүдешки турда, чүңү бодал олдуру бис?

Хоюлу-дүрүм сагылазын негээр талаа-биле шыгытын бо-дуруу күзөң. Эрге-чагырганын үш амыры деп турары ожуштын үш бугуна ол дензине. Уш буттун бэрэң багай болуу, шыта шыдаа кайы берип болур. Чер-чөдө прокуратура органдарын сөн-хө-биле чагыралардан хамаарылгалык олужу турары — хари-даа мелегил байдал болбайл аан. Суд эрге-чагыргы кымдан-даа чүңү-биле даа хамаарылга чок болуру ужурут.

Чамдык министерствод, ведомстволар, чагырга черлери РФ-тин болгаш Тыва Республиканын хоюлу-дүрүмүлгө организацыйын эрге-хулааганын үрөңү, боттары хоюлу-дүрүм-чөре чөүрөкө шимтеп турары хулаа-биле бээрин эрге-хоюлу талаа-биле билинин кулау-ла, чыгарып кылдык-ан ам дил-ла, азы хөдүн эрттөө турарын ооруу болза, арай деп дээш илдептерг анык каалдарын кезэр элдештип болур. Ам үеде дээш эртемниг юристер коммерциялык структурага, бугуруду, албан черлеринге, организацыйларга дыка керектиг аларган болгай.

Истекчилер болгаш прокурорлар херек болган черлери берип көрүп, нинг дээрэ-биле хилдештирер кылып турган. Черле мичаш кем-херек статистиканын маада ажилды көргүзөр болза, кижэ сөөгү четшилер хире коргуну үлгүдешки бар. Прокуратура органдары бо херектерин ишти-ки херектер организацый ажилдачылары-биле калы чорууду турар.

Бо улус мында техника талаа-биле чадап турар, компьютерлер бисте доурап чыдар деп, хуралга Москвадан кирип келген Россиянын Чыгыне прокуратуразынын иштин хайгарал эргелелин начальниги А. М. Хвалана чыгааларга, кижэ бажын сөк-тамыс аржажок. Мындай хевиринг айтыртылган бистин прокуратуразы үстүндө чагырганын чыдаа тургузул, хамаан эвес, кулап коюлган турган, негел, аялды, тып алыр чүдүл-лау көрөсө бе. «Магомеде дага барбаск, дэг Магомеде кылаштар эвес».

Нинти-биле прокуратура организацыйын ажилында чет-пестер баа кайда-даа шыкшан эвес. Ош дарык чадалар, чөңүн амырдыгына боттук дүүзүн көргүзүп, хоюлу-дүрүм каа-даа сагытын турарын, кижэ бугуру хоюлу-дүрүм үжүңгө лартыган турарын чедип алары — кол ооруулаа бол. Түшкөндө А. П. Дамба-Хуурак көргүзүп турар дээш ТР-нин Дээш Советинге, Президентинге, Чыгаанга РФ-тин Чыгыне прокуратуразынын өөрүч четтиргенин илдерген.

Кыштаглаашкын

ЭРТКЕН ЧЫЛДЫБИЛЕ ДЕҢНЭЭРГЕ...

Эртен чылым кыштаглаашкындын дараазында сан-туну манаа алаар болай-ыр мен. Сүт-Хөл районда «Алдан-Мен-дыр» совхоз 1992 чылдын январь айда төүүрү 4400 хойлан 890 хураганын алган тургандыр, дээ 20 хуу. А бо чылым ол-ла үеде төүүрү 4658 хойлан 2743 хураган кыштагал алдыган. Ону түр-биле алып болза, 58 хуу бооп турар-дыр. Ам чаа чыгааланын сеп-фактылардан алган көргө, совхоз бо чылым эртең чыдааганда багай эвес ажилды турар-дыр деп чүе илден-дир. Мындай байдалдын бир кол херези — мал чени үеде...

Чыгыс районда

Чыгыс районда келген ийи чагаан номуудунар.

Редакция олар чыгыс угда келбэн, сүрүштү алган бис. Чыгыс райондан ол-ла темага ийи чагаа боорга, катый парлаптарды деп көргөнгө ол. Автордарын чүңү чыгааларынын номуудаусу. Уул-ла коргуну чүе чогуң өскөргөн боор силер. Чүе? Совхозтарда эде организацыйанын чоруп турарын билди бис. Чаа чүе кижилерин хамаарылгалын билдир-ле болгрой бис, анга-амык болуп, айтыртылар тургустуну, маргалаа-даа үңүп болур. Санал-онадды, бодалдарын хөй азылгы болуру коргуну эвес, чыгыс аай, шын түшүңгө кээринин бир оруу кылдыр ош көөр алар. Ычангаш «Деткир» кооператив бисе совхоз, орай эвес-тур, аялдуу-бантанын турар чүе болаганда, калды деминг ажилдарынын аргаларын дугуржуп ал, ийи талага ажиттык болуру чыгаан чедип аптар-ла боорлар деп иделгелде артымыс.

Чыгыс районда

Чыгыс районда келген ийи чагаан номуудунар.

Редакция олар чыгыс угда келбэн, сүрүштү алган бис. Чыгыс райондан ол-ла темага ийи чагаа боорга, катый парлаптарды деп көргөнгө ол. Автордарын чүңү чыгааларынын номуудаусу. Уул-ла коргуну чүе чогуң өскөргөн боор силер. Чүе? Совхозтарда эде организацыйанын чоруп турарын билди бис. Чаа чүе кижилерин хамаарылгалын билдир-ле болгрой бис, анга-амык болуп, айтыртылар тургустуну, маргалаа-даа үңүп болур. Санал-онадды, бодалдарын хөй азылгы болуру коргуну эвес, чыгыс аай, шын түшүңгө кээринин бир оруу кылдыр ош көөр алар. Ычангаш «Деткир» кооператив бисе совхоз, орай эвес-тур, аялдуу-бантанын турар чүе болаганда, калды деминг ажилдарынын аргаларын дугуржуп ал, ийи талага ажиттык болуру чыгаан чедип аптар-ла боорлар деп иделгелде артымыс.

Чыгыс районда

Чыгыс районда келген ийи чагаан номуудунар.

Редакция олар чыгыс угда келбэн, сүрүштү алган бис. Чыгыс райондан ол-ла темага ийи чагаа боорга, катый парлаптарды деп көргөнгө ол. Автордарын чүңү чыгааларынын номуудаусу. Уул-ла коргуну чүе чогуң өскөргөн боор силер. Чүе? Совхозтарда эде организацыйанын чоруп турарын билди бис. Чаа чүе кижилерин хамаарылгалын билдир-ле болгрой бис, анга-амык болуп, айтыртылар тургустуну, маргалаа-даа үңүп болур. Санал-онадды, бодалдарын хөй азылгы болуру коргуну эвес, чыгыс аай, шын түшүңгө кээринин бир оруу кылдыр ош көөр алар. Ычангаш «Деткир» кооператив бисе совхоз, орай эвес-тур, аялдуу-бантанын турар чүе болаганда, калды деминг ажилдарынын аргаларын дугуржуп ал, ийи талага ажиттык болуру чыгаан чедип аптар-ла боорлар деп иделгелде артымыс.

САЛЫМ-ЧАЯН АНАА-ЛА ТӨРҮТТҮНҮП КЕЛБЕС

«Шын» солунун 16 дугаар үндүрүлгөсүндө журналист Сарыг-оол Кууларнын рынокке шилчеге үзүндө култура болгаш уран чыгуу ажилдакчыларын канчаар аймактарынын дугайында «Чыда олур чылан эвес...» деп айтырып көдүргөн чүдүн номчуп танымаш, деткин турар мен. Шынал-ла, култура албан черлеринин ажыты чартыгып турар. Ол коллективтеринин эргезин улагаттырган, бот-башкартын аймакка эгезден, Култура аймакдакчылар арена, контракт керээзи-биле аймакка турар. Бистин акша-шалымчыны анаа-ла кстүрүп кагбаан болгай. Култура аймактын бекке денелге тургузар дээс, култура аймакдакчыларын югадыкчы, тыянгыр, чүгүлдүг чорундан хамааржыр. Ычангап мен маана Өвүр районун Ханалайгайга суураа аймаккап, чурттан чорур култура болгаш уран чүдүдү бзулуг салым-чаянын, чогаалдык аймакдакчы Вилена Чаповна Ооржак дугайын бижир болады.

«Бору болгаш чеди анаа», «Бременскиден хөгжүмчүлөр» болгаш өске-даа чыгыс көжө-гелиг шийлер көрүкчүлөрүн улууг сонуургалын болдурган. Ол шыкша култура килдинин аныктыгы-биле «Хараа-ча» деп аныктарып театр бөлүүнү база Вилена тургузуп алган. Оларын репертуры шоодуг болгаш дузаашкы-биле ханы төрөлөшкөн. Оларын белекээ сатиринтик көргүзүлгөн көргөш, кижини баары кадар, каттырып-чыг-ла чоран. Бистин амыдыралыкты бар чептерини кочулап-шоодуп, дузап турары көрүкчүлөргө улууг өөрдүгү, ажыктыг чоран. Ол тургустунганда бэр беш чыг ажа кужуп бар чылар. Кызылга болуудаан республика чергелг шир көрүлгө-зинге чыгыс улаа эвес шай-налдыг черлерин алган. 1991 чыда телевидение дамчылгызинга ойналдылар. Да. Рынок үезинин берге байдалла-ры, бензин, машина-балгат чогу көдээ шир артистерин ра-йоннар кезип, алдаашкын кы-лырынга шалтыктан турар. Оон башка чалап турар ра-йоннар бар. Вилена Ооржак Өвүр районга култура бол-гаш уран чүдүдү бекке денелге тургузар дээш эртем-билинин, салым-чаянын, кужун харам чоңаа өргүп чо-руур кижиз дээрзинге бичин-даа чигзинип турбас.

Филия өөренир, катчеп башыр, сөөгүндө берип профессионал танымчалар-даа үнүп келир чадавас.

Район чагырганын култура килдинин Вилена док-таамал арга-сүмезин берип, дуалажыл көлгөн. Район чер-гелг «Чаян-92» деп көрүлдө-ни Вилена сүмөп, сцена-рийин чогаалып, режиссерлап эрттирген. Анаа сес хардан сесен харга чедир кижилер киришкен болгаш салым-ча-янынгарын дилеп тышкан. Улуустун ус-шевер кылгыл-арнын көрүлдөни база бол-ган. Оларын тергинерини ауйкун аргазы-биле садып-саарган-даа. Уран чүдүдү бу-гу хевирлеринге тышкыкылар-ни дээрдеп тышкып «аа чүүл» болур. «Аажы-чаны» берге кижилерини алдээртин эдилп кижилерин алып сору-галыг шыдыг ажык чүдүгө ке-жээп Виленин кижилеге-зи-биле база чоруттуу-су-дун.

Хандайгы Култура ба-жынын чанында тургустун-ган «Улаатай» чогаалдык каттыгышыкын иденкей кижилеринин бирээ-ни Вилена Чаповна Ооржак-тын бөлүк шүдүктери «Эве сөзү» солуга парлаттыган. Оон дугайын шүдүкчү Нико-лай Ооржак Тыва радио дам-чылгызинга база мактап чу-гаалаан. Вилена ийи урунун аавы. Аргымын, даараар, уран шевер кижип. Урулгарында дараап берген курткаларын, артып берген хептерин мага-дараа кижип чордум.

Ол үзүктөл чок 14 чыл дур-гуунда култура аймакка ба-раан болуп келген Вилена элээн кыш тапшыларын ав-тору. Оон чогаалган тапшы-ларын камдык чердерде «Эде чогаалды» боттарыны-биле тургузуп кааптар кончатур ук тапшынын авторунга хо-мудачык болбай кынаар. Ычангап таным номнарын парлап үндүрери чутула апар-ган.

Култура болгаш уран чүдү ажилында ыдыкты-биле ба-раан болуп чорур Вилена Чаповна Ооржакты Өвүр ра-йонун Култура аймакдакчы-лары С. Б. Пюрбө аттыг шандале бир үн-биле дегкип турар бис.

Алефтина САТ.
Өвүр районун култура аймакдакчыларын чогаалдык эмилелинин даргазы, библиограф.

УЛУСЧУ ЧАҢЧЫЛДАР КИЖИНИН АМЫДЫРАЛЧЫ БАШТАЙГЫ БАЗЫМ-НАРЫНГА ОРУК АЙТЫКЧЫЗЫ, УГААН-БОДАЛ САЙЗЫРАНГАЙЖЫДАРЫНГА ЭГЭЭРТИНМЕС КУРЛАВЫР...

ТЫВЫЗЫКТАР

Арга иштине ак баштыг Ашак олуру, кайзы ирги? (Бойдуста).
Арга бажы кызап диди, Арзыман хайт диди. (Эдилде).
Алдынны алгаш, Аптарзын оқтаар. (Аш-чем аймаа).
Көвей кижип хурээсиди. Хүрен-кызыл чыраалады.
(Диярг амытады).
Көөрге, көвей,
Көдүрерге, чик.
(Эдилел аймаа).
Кежээ келир Калбай,
Эрген чанар Калбай.
(Өг херексел).
Чылгычтын шымында,
Чыгычтын бодунда.
(Кижиде).
Иргит АРГАН-ООЛ.

ШАГАГА ЙӨРЭЭЛ

Удавас, февраль 22-ле Шага болур болгай. Меч чылды удеп, Дагаа чылды утуур болгай бис. Үнүп келир Чаа чыл-биле 77 хардыг боор мен. Ычангап ажы-тегес Шагаа хунун таварыштар аас-кежикти таварыштар мен.

Азыраан мал дешкилезин. Ак чем элбек болуу. Хойткап, тараа сава долуу. Хой, өшкү өскүр болуу. Инек малдар менди өсүүн.

Чажым чажып, салым салып, Чалбарып тур мен, хайракан. Ажы-тедүң амыр-калым. Ажы-ижи, чурталгазы Чагай турзуу, бурган өршө! Дагаа чымы үнүп келди. Меч чылы ажыт кирип. Сут-саан көйү болуу. Сүргү мал менди болуу. Тарак-хойткап арбын болуу. Тараа-чым чагай болуу. Ааржы, саржак сава долуу. Анай, хураган менди өсүүн.

Итпек-хойткап көпей болуу. Чылгы малдар дешкилезин. Чыраа, сава көвей болуу. Калбак каштан тайбазын, Калды сикен кыбазын, Аш-чут чок болуу, Алгыш-кырыш турбас болуу. Курай, курай. Өршө бурган! Михаил ЧАМЫЯН.

Чарлалгар Бюрозу

«ДАНГЫНА-93» ДЕП ЧАРАШПАЙЛАР КОНКУРУЗУ

Чараш кыстарынын «Дангына-93» деп конкурзуу 1993 чылдын февральдын баштайгы он хонуунда болур.

Февраль 6-да — Улусчу чогаалдыга төвүнге (мурунда Политиктиг чырыдышыкын бажыны турган) эртеннин 9 шакта конкурстун шилип алып баштайгы ээлчээ болур.

Февраль 7-де — Улусчу чогаалдыга төвүнге чарашпайлар конкурзуунун ийги ээлчээ эгелээр. «Саян» күрүне ансамблиниг болгаш «Аян-92» солун ойнакчылар бөлүүнүн киржилгези-биле концерт болур. Эгелээр — 16.00 шак. Билеттерин филармониянын кассазында садып эгелээр. Билет өртээ 200 рубль. Тайылыр алыры-биле 3-60-02 телефонун ажыглап болур.

«ШАГАА-93-ТҮН ДАНГЫНАЗЫ» КОНКУРС

Тыва Республиканын Култура, Экология болгаш бойду курлавырларын министрстволары, Күш-култура болгаш спорт, Эртем, өөредилге черлеринин талазы-биле күрүне комитеттери, Кызыл хоорай чагыргазы, Театр ажилдакчыларын эвилели, Култура ажилдакчыларын чогаалдык эвилели, Тыванын аныктар ассоциациязы

«Шагаа-93-түн дагыназы» конкурсту организастан эрттирер.

30 хар чедир назылыг кыстар конкурса киржип болур. Чагылгары 3-60-02, 3-64-54 телефоннар дамчыштыр кирир.

I—II шилдег турларын Улусчу чогаалдыга бажыныга 1993 чылдын февраль 6-7-де эрттирер. III (түнел) тур 1993 чылдын февраль 20-де 18 шакта хөгжүм-шин театрыга эгелээр.

Конкурстун режиссеру болгаш программазын сценарийнин тургузукчуу К. О. Сагды. Балетмейстери В. О. Донгак. Чурукчулары В. Шульга биле Ю. Минаев.

«Шагаа-93-түн дагыназы» конкурстун тилекчилеринин балы февраль 22-де 17.00 шакта хөгжүм-шин театрыга болур.

Киреринин билет өртээ—500 рубль. Социал хардылгазы чегей кижилерге чингелде туруп болур.

Каттышкан оргкомитет.

Хандайгы суур, район библиотеканы. Анаа библиотеканы ном-биле хандыр килдиксе ажиллап турдум. Чымын бир-ле хуниде школа дооскан. 16 хардыг бичин уруг мэи-биле кады ажылдай берген. Вилена ол болган. Ол библиотеканга кылар ажилдарын ак сегидилг күөсүдип кааш, школага ыры кичээлин эрттирери-биле аккордеонун чүткөшкө, мый болор. Ычангап, бичин уругун ажылга мыйнап, чүткүдүдүн, эрес-шо-вазын шимде магадлар кижип мен. Бир-ле катан партия райкомунга хурал болур дээр-ге чедэ бээрме. Вилена база олар болгай. Ол база коммунист дикти болган. Ычангап оон кайлар өөренир деп турарын сонугураан мен. Ол комсомол райкомундү сүмези-биле бир-ле хоорайга өөренир чорур күзелдин илереткчү чү-ве. «Төрүмүндө салым-чаянын култура аймакдакчылар ковар-дыр. Бо талазы-биле дээш өөредилге черин доозуп ал, дунмам, Өвүргө келгеш, култура ажилыг хөгжүткөй сен» — деп, чугаа-даан мен. Мээл ол сүмез амыдыралда боттанды-даа, ам база кады култура шүдүмүндө ажылдап чор бис. Бичин Ленанын уран чүдү-ге, хөгжүмге, таным-самаг хандыктынын, сонуургалын, чүдүдүнү ычангап Өвүргө култура килдинин эргезилин турган Оюн-оол Дөрген-оол оюн. Могушун (ам республиканын) В. Ш. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрынын директо-

ру) өөсүдүп, чүшкүрүп каан. Оон баштайгы ыдыктыг, бун-кын башкыны ол-дур ийин. Вилена башкыны шыкша гит-тарага аккордеонга, форте-пианога хостуг ойнаар бол-гаш саргыш-сеткилин илередип шыдаар. Ленанын студент чылдары колдуунда Улан-Удэ хоорай-да Сибирин култура ин-ститутунга эркен. Сөөлүг курстарын харин ө-бүдүзүлгөн аайы-биле Пермь хоорайда култура институтунга доос-кан. Улан-Удэ, Иркутск хо-орайга өөренип турган тыва студенттеринин президентизи-дез турган. Институттарын хей нация студенттеринин оюн-тоглаа болгаш спорт талазы-биле маргылааларын эрттирерге ол э иденкей-лик киржип-даа келген. Оон тускай мергежилди — хоро-граф, балетмейстер, Вилена Чаповна Хандайгайга кел-геш, «Хек-даван» деп урун-ларын таным ансамблин тургускан. Таным-сам дээр-ге тускай аныгыг, хөгжүмүгүг шим-чээшкн болур, апаа утка чок шимчээшкн турбас, чүгө оон кужу-биле танымын алыс утказын илеретип укурдуг дээрин Вилена өөреникчеле-ринге бо-ла сургаан турар. Оон түнелде, «Тыва бал тапшылар», «Тевек», «Чиргил-чинер» деп тапшыларын беле-леткеш, республиканын уран чүдү көрүлгөсүн киршикеш, кыш улаа тилкени болуп шыгараан. Ол шыкша балет шиллерин база ол тургускан.

Эркен субботада болгаш воскресенье хунеринде Кызылдын «Херел» спорт залында «кончат-ла эниг» болган. Хостуг хурешке республиканын хууда бирги чери дээш аажы маргылааларын соонда эи шилдик 32 мөгенин мөөрейлик хурешки база солун эркен. Бо мөөрейлик тыва хурешти республиканын спорт комитетди болгаш ында «Начин» деп беле будурылге бир дугаар организастан эрттиргенин спорт алырында база бир чаа чүдү болуп турар дээрин билдингир.

Удурланыкчыларын бирээ-зи Алдын-оол Кууларга таварышкан. Оларын хурешки чидиг байдалга эркен, Чам-дыкта Аяс чүгзе «чаштар» чыгыс чоруп турган. Ыдыг-даа болза, бир-ле карак чивеш дээр аразында Алдын-оол Аясты чаргыткан октап-өөрүшкүлүг, хей-агт киргенер. Чүгө дие хурешти хуреш спорттук аны-агыг хей-ырлерин сайырадыр, ону лектир дээш Президент Ш. Д. Ооржак аазаашкыны кылган болгаш у-шактыг тып, боду маргылааларын өгөзүндө төңүзүгө чедир

КУЛЬТУРА АМЫДЫРАЛЫНДАН

Республиканын В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрынын удуртулузында өскерилгелер болуулан. Профессионал уран чүдүдүн хоочун коллективинин директорунда мурунда Кызыл район чагырганын култура килдинин эргелекчи турган О. Д. Могуш сонугураан. Театрнын кол режиссерунга альтернативтик шилдигини түнелде, Театр ажилдакчыларын эвилелини баштар черинин даргазы, режиссер А. К. Ооржак ажылдап эгелээр. Ол мурунда аныктарын «Күзел» театрынын режиссеру турган.

Чаа удуртулга рынок экономиказынын үезинде театр уран чүдүдү амыдыралдык көрүчү болур, боттук улаанышкынын чорудар дээш куженишкенин ажылдап эгелээринге коллектив идеген турар.

Межестей ортумак школаны — республиканын социал башкылаалдык төвү. Чаа улаанышкынын школанын Тыва Республиканын алдарлыг чогаалчылары Е. Танава, В. Серен-оол олар аалдан чораш, тыва чечен чогаалдын бо хун-перде байдаллары болгаш сорулгаларыга хамаарыштып чу-гааны кылганар. Авторлар урулгарга бижээ чаш шүдүктери-нин поочааннар болгаш школаларын алытырларынга харыяларын бергенер. Республиканын алдарлыг артири Р. Серен-оол тыва композиторларын моларын чүтүстөгөн.

Алчакларга өөрүп четтиргенин школа директору Кара-кыс Кожай-ооловна Могуш, орус дыл башкызы Наталья Чылас-овна Серен-Доржу школаларын өмүөзүндө илереткенер.

Наймысалда «Өг-бүлө» ассоциациязы солун, национал хевирлик көжөөлөрүн, дөлгөлгелерин эрттирип турары чактыг азыраан.

Эркен субботада болуп эркен кежээни Тывада база бир үдөзүн төрөд болук Түдүштөргө тураскалтык. Ук кежээге Адыг база Дүктүг Түдүштерини төлөөрүн чыгып, ала-ызы-гуурун сактып, алыс адыг саклазынга, амыдыралга төлөткн болурунга хамаарыштыр чугааны кылганар. Кежээге колдуунда-ла улууг назылыг Түдүштер келтирээ, а анык-өкөтүн эвээш болганы хомудачыг. Ук кежээнин сураан дын-нааш, «марал диннабыла» ук кежээни база катан эрттирзе чүд. төрөд бөлүктүг удуртулуказын сонуга чүд, ону кынар «арыяларды» дээш шыкша айтырлар тургустунуулаан. Эгелекчилер, «Өг-бүлө» ассоциациязы бо талазы-биле чөк ай-тырларын өөренип көөрү эртык эвес

Бистин көрр

Тыва хуреш АНЫЯК МӨГЕЛЕР

Бо маргылаада Тывага болгаш Моолдун камдык ай-мактарына шүдүп чорашан начынар, национал хурештин мастерлери база чаа хурешип эгелеп чорур талантыгы спортчулар арбын болганы-биле хуреш кончуг солун эркен. Оларын аразыдан Өвүрүн Дус-Дэг сураан келген анык мөгө Чимит Куулар бо хурешке бистин шырыак мөгелеринес-тир бирээ. Кы-зылдын педагогика институтун студентизи Бекендей Кужугет-биле сөөлүг салгы-ларын бирээндө таварыш-канар, эгезинде денге дүшкөн-нөр, Катан салгыра, элээн болган соонда Бекендей классиктик хуреш артамы-биле бөл-лаара туткын, ат-каар октаан. Ычангап анык мөгө Чимит Куулар бо улаада төрткү шандалыг ча-дал алган. Ол бир эвес хуреш-ти катгайып, ам-даа уламчы-лап, маргылааларга докта-мак киржи чорур болза, Тыва-дын база бир шырыак, өзүп олар спортчуларын ар-азынга саналыр, Оон дур-сыны шилдигек, мага-дору деген болгаш хуреш үезинде кончур оларымчалыг, ар-лаан база багай эвес ажы-лап билеп чорду.

Бай-Тайга райондан келген анык мөгө Алар Куулар ден-зиги чинк-лаа болза, улуг дензигек мөгелер-биле барык денге хурешип, Чараш ар-лаанып кылгып, көрүкчүлери магадталган. Оон ийи Мergen Куулар республиканын эл шырыак мөгелеринин биоззи, Өвүр чүртүг Анарей Семсе-би, элээн үр хурешкеш, мурундар арга ажылгаш, октап алган. Бо анык мөгө база кончур кашпалай бол-гаш чараш хурешкенин судья коллективиз демделген турган.

Ол хурештин үшкү салгыны-да Сүт-Хөлдүг болгаш рес-публиканын шырыак мөгелер-инин бирээни Михаил Ду-дүг-биле хурешкеш, чараш ар-лаанып ажылап октап алган. Ван-Тала чүртүг бо анык мөгөни дегинес арга чок.

Хурештин ийги салымдыа республика маргылаалары-нын Моолдун начыни Амир Монгуш биле Маадыр Мон-гуш таварышкып, дыка үр хурешкени соонда, байталг дегне ушканынар. Ийи мөгенин кужу харыксынар турупкан-нөр, Катан салган соонда база-ла дыка үр болганда, Маадыр удурланыкчызын мурундарып, кырынга кезип дүшкөн. Ычангап көрүкчү-лери база бир идеген тур-ган шырыак мөгөн Амир Монгуш биле Маадыр Мон-гуш улаада шандалыг черке кирбей барган. Хомудачыг-даа, Ыныг-даа болза «мөгө-нин маймы калыны» деп улустун чувазында ханы ут-ка бар. Амирин октаар үези база тура бээр чалавас.

Сөөлүг салгылар чоокшудан турда, Геннадий болгаш Аяс Монгуштар таварышканыр. Оларын хурешти үр болгаш «хурешип эгелеп чораш», Геннадий хептерин солаай кысык-биле хевексе дээктер. Маадыр Монгушту Бекендей Кужугет элдин чамгылары-нын азыныкы чок черге ок-таан. Ол дээш суйлаан ар-азында кезек маргышкн чо-руй соксак каан. Бир эвес тыва хурештин чүрүмү-биле алыс болза, октаанышын. А өске талындыг, зал иш-тинге хурешкенин аныг чү-дүмү турган болза хевек бир аныг бооп болур болгай. Ычангап мааня маргыш тур-бас үчүрүлүг.

Сөөлүг дөрт мөгө артык турда, Аяс кончуг шырыак

тар дээш киргеш, үезинде утбай баргаш, боду барып дүшкөн. Ычангап Алдын-оол Куулар биле Өвүрүн анык мөгөн Чимит Куулар олар үшкү-дөрткү черин тура-тузу-нда элээш, республиканын спорт комитетинин диплома-нын, медальдарын, 3,3 муң рубльдин акша шандалын чаалап алганнар.

А маргылаанын тулган чемпион дээш түнел салгы-га Бекендей Кужугет бол-гаш Аяс Монгуш олар хуреш-кенер. Оларын хурешки уламдыккаан, Бекендейнин солаай холундан ийи холдан туудуп алгаш, Аяс андара дол-галкан.

Маргылаанын тулган чем-пионунга диплому, медаль-ды болгаш 7 муң рубль түн-гү акша шандалыг байыла-ры байдалга тымыскан. А үжүрүлешкен мөгө Б. Кужу-гетке база-ла дипломун, ме-дальды база 5 муң рубльди ашпачыл кычты тымыскан.

Бо мөөрейлик маргылаага Аяс Монгуштин тилкелгези дээш билет салган алган көрүкчүлөр, спортчулар бизе-дин өтөзүн чеге артып ал-дышкан (100 рубль), оон кы-зыгык бир бөлүгү «эниг-ле» 50 рубльчн немей алган. Ычангап маргылаанын өтө-зүн чеге артып алган мөгө Чимит Куулар биле Маадыр Монгуштин бирээш «Начин» бисе бунуөгөтенин чүтүкчүзү Рабел Хомчи-кунин чуваалы турары биле «эниг» мөөрейлик маргылаа бичирейи үчүг эгелес-де, ону эрттиргени багай эвес. Аяс монгуш билетер салып алган көрүкчүлөр оларга чыгар-ган. А чүмөкү кижилек ой-малчылдык база болза, ол хурешкн болгаш көрүшүп ма-гылаа өөрүн, мычтанал ал-ганындан мага ханып чоруп турганнар. А мөгелер бээр

Кызыл хоорай. Красноармейская 100 Индекс 867000
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республикасы Дээш Следи болган Чаала «Шын» коллегиясы коллектив Кол редактор В. П. ЧАДАМБА
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторун ораалакчы), В. М. Сат, К. К. Сат (кол редакторун ораалакчы), Н. С. Эрген.
РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—3.43.34; көлгөн кижилер түзүлүп элбир чер — 3.34.26; кол редакторун ораалакчылары — 3.33.91; 3.34.17; харысалгалыг секретарь — 3.34.92; пролактары — 3.45.93

КИЛИДИСТЕР: улус депутаттарынын Советтерин ишти-лел-политиктиг болгаш социал айтырлар — 3.34.19; — 3.34.98; улустур — 3.34.40; 3.36.73; «аза» ажыла-агы — 3.41.16; култура, улус өөредилгези болгаш чогаал 3.39.15, 3.34.57; мезгелер болгаш спорт — 3.36.82; 3.34.57; очулга — 3.34.99; 3.34.93; чагаа — 3.39.03; корректорлар — 3.41.23; түдүшчүлөр — 2.27.41; солун келбейн барганда—2.32.75; 69хаттары — 3.37.11.

Солун Россия Федерациязынын Парлаалга болгаш мезгелер министрствозунун чанында парлаганын, мезгелерин хостуг чорун кыгалар галазы-биле Тывада хайгарал чегинге буртуктынген.
Буртуктынген дугаары — Т-00007
Солууда парлагаткан материалларын авторларынын боалазы редакциянын туржу-биле аучушей барып болур. Айтынган фактылар, санлары болгаш өске-даа дыннадылгары өзүм авторлар боттары харысалгалыг.

ПЕНСИЯ ФОНДУЗУНГА СТРАХОВАНИЕ ДАДЫВЫРЫ

«РСФСР-ге күрүне пенсия-ларын дугайында» РСФСР-нин Хоойлузуун 8 чүдүлгө өскерилгелер кирер дугайында Россия Федерациянын Хоойлузун 1992 чылдын декабрь 15-те хүлээп алган бол-гай. Ычангап чаа ол Хоойлу-га дүштүр Россия Федерация-зынын Пенсия фондузунга страхование дадывырларын шилчидип төлээр даразында тарифти 1993 чылдын бирги кварталында доктааткан Россия Федерациянын Пенсия фондузун Тыва Республика талазы-биле салгыры дыннадып тур.

1. Страхование дадывыры-нын төлөкчилери — ажил берикчи бугдүргелер, албан черлери, организашалар көнөрү түтүнү 26 хуузун шил-чилер.

2. Бодунун хуу ажыла-гыныга ажилчылар күжүн ажылдап турар хамаатлар — ажилдакчыларынга берик бугү төлөөрүн 28 хуу кемээлди дадывырын шилчилер.

3. Ажилдап турар бугү хама-атлар ажил төлөөрүн 1 хуузу кемээлде страхование дадывырын мурунку хевээр төлөөрүн РФ-тин Пенсия фондузун Тыва Республика тара-рулгелерин, каттыгышыкы-нарын, албан черлеринин өш-чүзү болуп турар болгаш уст-ав дугаар боттандар со-нуулаалыг кылдыр тургустун-ган пенсионерлерин база ин-валиттерин хей-ниги органи-зацияларын страхование дады-вырларын төлөөринден хоста-тан;

4. Чачыл болган ус-тымыш

1. Страхование дадывыры-нын төлөкчилери — ажил берикчи бугдүргелер, албан черлери, организашалар көнөрү түтүнү 26 хуузун шил-чилер.

2. Бодунун хуу ажыла-гыныга ажилчылар күжүн ажылдап турар хамаатлар — ажилдакчыларынга берик бугү төлөөрүн 28 хуу кемээлди дадывырын шилчилер.

3. Ажилдап турар бугү хама-атлар ажил төлөөрүн 1 хуузу кемээлде страхование дадывырын мурунку хевээр төлөөрүн РФ-тин Пенсия фондузун Тыва Республика тара-рулгелерин, каттыгышыкы-нарын, албан черлеринин өш-чүзү болуп турар болгаш уст-ав дугаар боттандар со-нуулаалыг кылдыр тургустун-ган пенсионерлерин база ин-валиттерин хей-ниги органи-зацияларын страхование дады-вырларын төлөөринден хоста-тан;

4. Чачыл болган ус-тымыш

«КАА-ХЕМ»: «Каржы ал-дара» 14.00, 16.00, 18.00 шак-тараа.
«ПИОНЕР»: «Ужуралыг-лар бажымы» 14.00, 16.00, 18.00 шактараа.
«КОЛАЖ»: «Коллаж»